

**ПРИКАЗ МОНОГРАФИЈЕ
САНИТЕТ СРБИЈЕ И МЕДИЦИНА СВЕТА О ЕПИДЕМИЈИ ПЕГАВЦА У СРБИЈИ 1915. ГОДИНЕ
АУТОРА ГОРАНА ЧУКИЋА**

Душан Ђурић,¹ Славица Дацић²

¹ Дипломирани историчар

² Институт за јавно здравље Србије „Др Милан Јовановић Батут”, Београд, Србија

**REVIEW OF THE MONOGRAPH BOOK
SERBIAN MILITARY MEDICAL SERVICE AND GLOBAL MEDICINE
ON THE BREAKOUT OF SPOTTED TYPHOID FEVER IN SERBIA IN 1915 BY GORAN ČUKIĆ**

Dušan Đurić,¹ Slavica Dacić²

Bachelor with Honours in History
Institute of Public Health of Serbia “Dr Milan Jovanovic Batut”, Belgrade, Serbia

Библиографски подаци

Чукић, Горан (2025), Санитет Србије и медицина света о епидемији пегавца у Србији 1915. године, Нови Сад: Прометеј: Архив Војводине.
ISBN: 978-86-515-2506-6

Монографија „Санитет Србије и медицина света о епидемији пегавца у Србији 1915. године” Горана Чукића, написана је на 360 страна у седам поглавља, са преко 30 илустрација. Поглављима претходи садржај, следи им резиме, библиографија, напомене и библиографске референце уз текст са кратком биографијом аутора на крају.

Bibliography

Čukić, Goran (2025), *Sanitet Srbije i medicina sveta o epidemiji pegavca u Srbiji 1915. Godine (Serbian Military Medical Service and global medicine on the breakout of spotted typhoid fever in Serbia in 1915)*, Novi Sad: Prometej: Archives of Vojvodina.
ISBN: 978-86-515-2506-6

The Monograph book "Serbian Military Medical Service and global medicine on the breakout of spotted typhoid fever in Serbia in 1915" by Goran Čukić was written on 360 pages in seven chapters, with over 30 illustrations. These chapters are preceded by content and followed by a summary, bibliography, notes and bibliographic references to the text, with a short biography of the author at the end.

Епидемија пегавог тифуса (*Typhus exanthematicus*) у Србији почетком ратне 1915. године је као појава регионалног, па и светског значаја, до недавно била изненађујуће мало истраживана, упркос томе што се о њој доста писало. Феномен који је поданике Краљевине Србије ставио у средиште светских медицинских истраживања и превентивне медицинске праксе, остао је дуго година – деценијама чак – недовољно испитан и тиме подложен разним паушалним, ненаучним тумачењима – без неопходне архивске обраде и провере. Књига др Горана Чукића, епидемиолога – производ више од две деценије истраживања – поставља ствари на своја места. Као повод и полазна тачка су јој радови др Станојевића и сарадника и пуковника Вилијема Хантера (1861–1937), руководиоца британске „анти-тифусне” санитарске мисије у Србији пристигле у Ниш 4. марта 1915. Рад пуковника Хантера се на српском језику (такође код новосадског „Прометеја” 2016. године) појавио скоро читав век након објављивања у Лондону 1920. године, и на њега је Чукићев рад својеврстан одговор.

The outbreak of spotted typhoid fever (*Typhus exanthematicus*) in Serbia, at the beginning of 1915, during World War I, as a phenomenon of regional or even global importance, had until recently been surprisingly under researched, despite the fact that it had been written about at length. The phenomenon that put the subjects of the Kingdom of Serbia at the centre of medical research and preventative medical practice remained for many years – or even decades – insufficiently examined and thus subject to many provisional, non-scientific interpretations, without proper archival processing and verification. The book by Dr Goran Čukić, epidemiologist – the result of more than two decades of research – puts things in their proper place. The starting point for the book were the articles by Dr Stanojević and associates, as well as colonel William Hunter (1861–1937), the head of the British “anti-typhoid” medical mission to Serbia, which arrived to Niš, Serbia on 4 March 1915. The article by colonel Hunter only appeared in Serbian (also published by Prometej from Novi Sad in 2016) almost a century after having been published in London, and the work of Dr Čukić presents a specific response to this article.

Значај Чукићевог рада јесте тај што је јасно показао и доказао да је војни санитет Краљевине Србије на челу са др Лазаром Генчићем већ предузео конкретне мере масовне депедикулације и то више од два месеца пре доласка британске санитетске мисије: др Војислав Субботић дизајнирањем и радом „укопане“ пећи на „суви топли ваздух“, а војни лекар др Генчић и цивилни инжењер Велисав Вуловић оснивањем „дезинфекционе централе“ у Нишу, која је у време доласка Хантера достигла капацитет од 1200 корисника на дан. Све ово спроведено је у веома тешким условима, када откриће Шарла Никола из 1909. године да телесна ваш преноси тифус још увек није било ваљано проверено на људима.

Добар део књиге се бави питањем зашто су читав један век ова достигнућа домаћих лекара остала у незаслуженом забору, док су заслуге признате члановима савезничких мисија. Овај морално-педагошки део Чукићеве студије је толико добро, прецизно и детаљно обрађен, да се његова логика и критички апарат може примењивати на велики део сличних примера домаће историографије који је паушалан, дневнополитички, а чије је послератно уско и недовољно информисано виђење ратне епидемије пегавца дуго било неоспоравано. На примеру свих доступних ранијих радова на дату тему, др Чукић демонстрира све мањкавости домаће и стране некритичке историографије и мемоарског штива, као и порицање и игнорисање архивске грађе – и то детаљно и поименце – подижући научни стандард историје медицине за неколико нивоа.

Чукић у овој књизи даје комплетну слику епидемије пегавца и одговора на исту, али и начин и механизам на који нека виђења и тумачења остају забележена у јавности. Централни заплет књиге је следећи: српски санитет је крајем 1914. и почетком 1915. благовремено и правилно уочио, каже Чукић, на који начин се треба борити против епидемије пегавца (развашљивање путем пољског, мобилног аутоклава) након што су правилно проценили да је телесна ваш преносилац болести и да треба развашљивати не само оболеле, већ и здраве. Тако је у Нишу већ 21. јануара 1915. успостављен Државни одбор за сузбијање зараза (ДОСЗ) који је започео мере масовне депедикулације.

Чукићев рад пажљиво реконструираше и поновно оживљава важан рад многобројних официра као што је био пешадијски пуковник Никола Стевановић (1868–1943), командант Дринске дивизије, који се 23. фебруара 1915. надређенима жалио на недостатак одеће код војника, односно, на немогућност пресвлачења и дезинфекције, тј. депедикулације. Такође бележи и подухват мајора Јова-

The significance of Čukić's work is that it has clearly shown and proven that the Military Medical Service of the Kingdom of Serbia, led by Dr Lazar Genčić, had already undertaken concrete steps of mass depedication, over two months before the arrival of the British Military Medical Mission: dr Vojislav Subbotić, with his design and operation of the “dug-in dry oven” and military doctor Dr Genčić and civil engineer Velisav Vulović by setting up the “Disinfection Central” in Niš, which, at the time Hunter arrived, had reached a capacity of 1200 users per day. All this was implemented in severe conditions, when the discovery made by Charles Nicole in 1909 that human lice transfer typhoid had not yet been properly confirmed in humans.

A sizeable part of the book addresses the question of why the achievement of our doctors had been so undeservedly forgotten for a century, while the members of the allied mission were recognized for their contribution. This moral and educational part of Čukić's study has been presented in such a well-grounded, precise and detailed way, that his logic can be applied to a large number of similar examples from the domestic historiography, which is provisional, subject to petty politics, and which remained unchallenged for a long time in its narrow and insufficiently informed view of the wartime typhoid fever outbreak. Using all of the previously available articles on the subject, Dr Čukić demonstrates all the shortcomings of both the domestic and foreign non-critical historiography and memoirs, as well as the denial and ignoring of the archive materials – listing them in detail and by names – elevating the scientific standard of medical history by several levels.

In this book, Čukić provides a full picture of the typhoid fever outbreak and the response to it, but also the manner and the mechanism by which some views and interpretations are remembered by the public. The central plot of the book is the following: Čukić says that the Serbian Military Medical Service had observed, in a timely manner, at the end of 1914 and beginning of 1915, how the outbreak of the typhoid fever could be contained (delicing using a mobile autoclave in the field), after having correctly assessed that the lice transferred the disease and that both the healthy population, not just the infected population, should be deliced. Thus, it was that the National Disease Containment Committee (NDCC) was established already on 21 January 1915, and it launched mass depedication.

Čukić's article carefully reconstructs and revives the important work of numerous officers, such as the infantry colonel Nikola Stevanović (1868–1943), the commander of the Drina division, who complained of the lack of clothes for his soldiers to his superiors, i.e., of the lack of possibility for the change of clothes and disinfection, i.e., delicing.

на Сретеновића (1879–1958) који је успео да истреби вашке у свом батаљону управо применом импровизоване (Субботићеве „укопане пећи“), а који је популаризован у *Српским новинама* као пример како треба радити.

Највећу пажњу Чукић поклања „закасној рехабилитацији“ др Лазара Генчића који је уочио да ваши нису само молестанти, већ кључни преносиоци заразе. Тиме се скида послератна стигма са тадашњег шефа војног санитета. Чукић показује и доказује да је Генчић самоиницијативно тражио фабричке аутоклаве за сузбијање ваши – што је била директна примена Шарл Николовог открића, показујући тиме да је Генчић схватио да је аутоклав противепидемијско, а не само хигијенско средство против молестанта. Такође се апострофира да је оформио и Комисију за сузбијање заразе при Врховној команди, дана 21. фебруара 1915. године.

Посебно место у књизи је додељено раду цивилне „Централе за дезинфекцију“ („дезинфекционе централе“) у Нишу, која је прорадила месец дана пре „енглеског или српског бурета“ Британца Џорџа Стамерса, и два месеца пре пуштања у рад центра за дезинфекцију у Младеновцу што је, како је показано, довело до пада броја оболелих у односу на Крагујевац, где ове мере нису примењиване. Чукић с правом сматра да је „Дезинфекциона централа“ у Нишу „српски допринос медицини света“, настао ангажовањем „просвећених синова“, које у својим благовременим и алармантним здравствено-пропагандним текстовим позива др Милан Јовановић Батут. Аутор ову централу сматра „крунским успехом српске фазе сузбијања и активности ДОСЗ и инг. Вуловића“ који је у нишкој циглани користио опробане коморе за печење цигле за нову намену депедикулације и ту доградио купатило. Анализирајући и цитирајући рад страних стручњака, Чукић доказује да су српска „Дезинфекциона централа“ и „српско буре“ били „у врху светске медицинске праксе“ близу три деценије, до употребе дихлор-дифенил-трихлоретана – DDT-а (Снајдер, 1948), јер: *Топли суви ваздух, кад год је могао бити употребљен, сматрао се далеко најбољим средством за уништавање ваши и њихових гњида* (Стронг, 1920).

Чукићева дебата да ли је пегавац ендемска појава код нас или је импортован (као што се то дуго тврдило) је такође веома занимљива уз обиље примера, а аутор у овом свом капиталном делу расветљава генезу пегавог тифуса, како у свету тако и његову појаву код нас. Успешно се реконструише комплетна прошлост, ендемија пегаваца.

Импресивна библиографија на крају књиге (у енднота-

He also notes the achievement of major Jovan Sretenović (1879–1958), who managed to exterminate lice in his battalion by using an improvised Subbotić's "dug in oven", which was popularized in the *Serbian Journal* as a good practice example.

Čukić pays most attention to the "late reinstatement" of Dr Lazar Genčić who had observed that lice were more than just pests, that they were actually key vectors of disease transmission. This removes the after-war stigma of the then head of the Military Medical Service. Čukić demonstrates and proves that Genčić had asked for factory-made autoclaves to contain lice on his own, which was a direct application of the discovery by Charles Nicole, showing that Genčić had understood that the autoclave was a disease containment tool, not just a hygienic anti-pest tool. It is also emphasized that he had formed a Commission for infection containment at the Supreme Command, on 21 February 1915.

The book pays special attention to the work of the civilian "Disinfection Central" in Niš, which was open a month before the "English or Serbian barrel" of the British officer George Stammers, and two months prior to the launch of the disinfection centre in Mladenovac which, as it was shown, lead to a drop in the number of cases compared to Kragujevac, where such measures had not been applied. Čukić is right to believe that the "Disinfection Central" in Niš was the "Serbian contribution to global medicine" arising from the contribution of "dedicated sons" called upon by Dr Milan Jovanović Batut in his timely and urgent health advertisements. The author considers this "the crown success of the Serbian containment activities of the NDCC and engineer Vulović", who had used the tried-and-tested brick ovens at the Niš brick factory for a new purpose of delicing, and had added a bathroom to the premises. By analysing and quoting the work of different experts, Čukić proves that the Serbian "Disinfection Central" and the "Serbian Barrel" were at the pinnacle of global medical practice for almost three decades, until the application of dichloro-diphenyl-trichloroethane (DDT) (Snyder, 1948), as: *Dry hot air, whenever it could be used, was considered by far the best method for destroying lice and their nits* (Strong, 1920).

Čukić's discussion on whether the typhoid fever was an endemic occurrence in our country or if it had been imported (as was long claimed) is also very interesting, with many examples, and the author sheds light, in his capital work, on the genesis of the spotted typhoid fever, both world-wide and in our country. The complete past of the typhoid outbreak is completely reconstructed.

ма) показује са каквом пажњом и до којих детаља је тема истражена, а ауторова транспарентност и минuciозност у томе на који начин је дошао до својих закључака немају преседана. У овом смислу, Чукићев рад представља комплетну књигу, сада већ можемо рећи – ауторитативну на тему пегавог тифуса.

Горан Чукић је поставио велики задатак пред домаће истраживаче. За све епидемиологе и љубитеље историје, пред читаоцима се налази један озбиљан, исцрпан рад са обиљем података и библиографијом, који могу бити предмет даљег истраживања многих историчара. Књига Горана Чукића поставља нове стандарде у домаћој историји медицине и представља ако не коначну, онда свакако најдетаљнију и несвакидашње информисану студију на тему епидемије пегавог тифуса и пегавца уопште у Србији.

The impressive reference list at the end of the book (in the endnotes) shows the level of attention to detail that was invested into this research, and the author's transparency and commitment to the minutiae of how his conclusions had been reached are without precedent. In this sense, the work of Čukić represents a complete book, we can already say – the top authority on spotted typhoid fever.

Goran Čukić has set quite the standard for the researchers in our country. For all epidemiologists and history lovers, this book lays out a serious, detailed research, with a wealth of data and references, that can serve as the starting point for further research for many historians. The book by Goran Čukić sets new standards in the national medical history and represents if not the ultimate, then definitely the most detailed and unusually well-informed study of the topic of spotted typhoid fever and spotted fevers in general, in Serbia.